

خواص الحیوان

نوشته

علی بن عبد الواسع کامی لایسجی

(در ۳۱۰ ب.ق)

(مستوفی در ۳۹۱ ه.ق)

ب تصحیح

میر هاشم محدث

شابک : ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۳۱۳ - ۱۶۵ - ۱

شابک

شماره کتابشناسی ملی: ۳۴۶۰۳۶۳

عنوان و نام پدیدآور : خواص الحیوان / نوشته علی بن عبدالواسع کامی لاهیجی؛ به تصحیح

میرهاشم محدث

مشخصات نشر : تهران: سفیر اردهال، ۱۳۹۳.

موضوعات ظاهری : ۳۵۶ ص.

فصلت : دوا و درمان در روزگاران کهن؛ ۳۱.

موضوع : جانورشناسی - متون قدیمی تا قرن ۱۴

رده بندی دیویی : ۵۹۱

رده بندی کنگره : ۹۱۳۹۳ خ ۲ ک / QL۴۱

سرشناسه : کامی لاهیجی، علی بن عبدالواسع، - ۱۰۳۹ ق.

شناسه افزوده : محدث، میرهاشم، ۱۳۳۱ - مصحح

وضعیت فهرست نویسی : الف

شابک : ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۳۱۳ - ۱۶۵ - ۱۰

تهران: خیابان مفتاح، خیابان سمیه، روبه روی بانک ملی ایران، ساختمان ۱۱۸، واحد ۴

© حق چاپ: ۱۳۹۳، انتشارات سفیر اردهال www.safir-ardehal.ir

خواص الحیوان

تألیف: علی بن عبدالواسع کامی لاهیجی

به تصحیح: میرهاشم محدث

دبیر مجموعه: دکتر یوسف بیگ باباپور

نوبت چاپ: اول

از مجموعه: دوا و درمان در روزگاران کهن / ۳۱

صفحه آرای و طرح جلد: نشر سفیر اردهال

لیتو گرافی، چاپ و صحافی: سفیر قلم

شمارگان: ۵۵۰

شماره نشر: ۳۰۸-۱

بها: ۱۸۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

به نام آفریننده قلم

مجموعه دوا و درمان در روزگاران کهن، در راستای چند مجموعه دیگر حرکتی است در زمینه انتشار میراث مکاتب دوره اسلامی، در موضوعات مختلف که هم اکنون شماره سی و یکم آن نیز با احیای خورشید ایران کامی لاهیجی منتشر می‌شود و به یاری خداوند متعال در نظر داریم سالانه چندین متن مصحح در زمینه کتب گوناگون از این مجموعه منتشر نماییم. پیش از این مجموعه، چندین مجموعه دیگر به یاری خداوند و با همکاری یاران نشر دوست، سیدحسین عابدینی (مدیر محترم انتشارات سفیر اردهال) آغاز گردید و چند دفتر آن تاکنون به چاپ رسیده که از آن جمله‌اند:

- ۱- جستارهایی در میراث اسلامی مجموعه مقالات، اسناد و متون.
 - ۲- مجموعه تاریخ علم، فرهنگ و مدنیت دوره اسلامی: چاپ عکسی (فاکسبیل) نقایس متون از کتابخانه‌های مختلف دنیا.
 - ۳- مجموعه تذکره‌های فارسی: تصحیح و انتشار در ده‌های مهم زبان و ادب فارسی.
 - ۴- مجموعه احیای متون: مختص احیای متون در موضوعات مختلف غیر از پزشکی.
 - ۵- مجموعه فهراس: مشتمل بر فهرست نسخ خطی در کتابخانه‌های مختلف دنیا.
 - ۶- اسناد ایرانی: با هدف انتشار اسناد ایرانی از دوره‌های مختلف عصر حاضر.
 - ۷- مجموعه آثار ابن سینا: با هدف انتشار تمامی آثار بجا مانده از این بزرگوار.
- این‌ها فعالیت‌هایی است که در کمتر از یک سال با همفکری و همکاری دوستان دانشمند و اجل قلم، آغاز گردیده و اگر خداوند متعال یاری فرماید، این پروژه‌ها را به چندین مجلد خواهیم رساند و به نفع خود خدمتی هرچند ناچیز به فرهنگ عزیز ایرانی - اسلامی کرده باشیم.
- در آخر به نوبه خود از استاد فرهیخته و سرور گرانقدرم، جناب آقای میر هاشم محدث - دامت برکاته - تقدیر و تشکر می‌نمایم که با سعه صدر و بزرگ‌منشی همیشگی‌ای که دارند، کتاب ارزنده‌شان را در اختیار مجموعه حاضر قرار دادند. خدايشان توفیق دهد!

دبیر مجموعه

دکتر یوسف بیگ‌باباپور

سخنی با خوانندگان

به نام خداوند جان و خرد کزین برتر اندیشه برنگذرد

انتشارات بین‌المللی ایران در نیمه دوم سال ۱۳۸۵ به ثبت رسید و از همان آغاز فعالیت خود را در زمینه چاپ و نشر کتاب آغاز نمود. چاپ بیش از ۳۰۰ عنوان کتاب در موضوعات مختلف، سال تلاش ما در این مدت بوده است.

معرفی و شناساندن فرهنگ و تمدن ایران عزیز و آثار نویسندگان و مترجمان گرامی از اهداف اصلی این انتشارات می‌باشد که به اجمال روند فعالیت خود را از بدو تأسیس خدمت شما خوانندگان محترم توضیح می‌دهیم:

شروع فعالیت انتشارات با تکیه بر موضوعات مختلف و عمومی اعلام شد و با چاپ کتاب در زمینه‌های مختلف از آثار نویسندگان و مترجمان آغاز گردید.

ورزش، علوم سیاسی، مذهبی، روانشناسی، کودکان و نوجوانان، علمی و دانشگاهی، هنر، و طب سنتی موضوعاتی بودند که در چند سال اول، عمر انتشارات به آن پرداخته شد و کتابهای ارزنده و قابل تأملی در این زمینه‌ها چاپ گردید.

گنجینه فنون کشتی آزاد و فرنگی، فرهنگ جامع فلسفه در ۳۰ جلد، راه بی‌بازگشت در ۳ مجلد، مجموعه حکمت کوچک در ۶ جلد، مجموعه فلسفه اسلامی در ۵ جلد، هزار و یکشب، مجموعه انسان‌شناسی و فرهنگ، کار با گل، داروهای گیاهی سنتی ایران بخشی از کتابهایی هستند که در این مدت به چاپ رسیدند و با اقبال خوانندگان مواجه شدند.

حضور چندین دوره در نمایشگاه‌های بین‌المللی و داخلی از نمایشگاه کتاب فرانکفورت، نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران و نمایشگاه‌های استانی و استفاده از

نظر مخاطبان و دانستن نیازهای خوانندگان سیاست انتشارات را به سوی تخصصی شدن در چاپ کتابها هدایت نمود.

استقبال خوب و قابل تأمل و بی نظیر خوانندگان در حوزه گیاههای دارویی و طب سنتی باعث شد تا فعالیت انتشارات به این سمت سوق یابد و ما را در تولید کتاب و آثار فاخر در این زمینه دلگرم نماید.

نگاهی به گذشته و فرهنگ غنی ایران عزیز، و علم به جایگاه ویژه طب سنتی در آثار گذشتگان و مشاهیر و حتی در فرهنگ اسلامی بر آن شدیم که به معرفی این نوع آثار و همچنین مولفان بپردازیم.

قسمتی از فعالیت انتشارات به طب اسلامی اختصاص داده شده و چاپ چندین اثر گرانبها از مؤلفان برجسته و متخصص علوم تغذیه و گیاهان دارویی جناب دکتر دریائی حاصل تلاش در این زمینه می باشد.

رساله ذبیحه، طب النبوی و طب الاممه، آموزه های طبی و بهداشتی امام رضا (ع) از جمله آثاری است که در این حوزه به چاپ رسیده است.

تغذیه سالم و راهکارهای آن از استعدادهای دیگری است که به آن پرداخته شده است. کتابهای معجزات درمانی غذایی و عرقیات گیاهی و درمان بیماری ها با دمنوش ها و سردنوشهای گیاهی، ۳۶۵ همراه با گیاههای گیاهی ایرانی، معجزات درمانی و غذایی سیاه دانه و عسل نیز از دیگر کتابهای است که در این زمینه به چاپ رسیده است.

اما به لحاظ استفاده از منابع خارجی و کتابهای علمی و پزشکی در بخش ترجمه از وجود مترجمان عزیز همچون سرکار خانم امیر حسینی استفاده می کردیم و چندین اثر شاخص و کاملاً علمی به چاپ رساندیم و موضوعات دیگری نیز در دست چاپ داریم. رایحه درمانی، درمان بیماریهای کودکان با گیاهان دارویی از جمله این آثار می باشند.

در بخش طب مکمل کتابهایی چون ماساژ پا، ماساژ آیورودیک، ماساژ با سنگ از جمله آثاری هستند که در این بخش توسط سرکار خانم یزدان پناه ترجمه و به چاپ رسیده است.

همکاری با ناشران حوزه نسخ خطی و متون و آشنائی با جناب آقای دکتر یوسف بیگ باباپور از سال ۱۳۹۱ باعث گردید تا بتوانیم در بخش نسخ خطی، متون کهن و طب سنتی و تاریخ پزشکی دوره اسلامی و معرفی بزرگان این رشته قدمهای بزرگی برداریم.

مجموعه بزرگ دوا و درمان در روزگاران کهن که به حدود ۴۰ عنوان رسیده است از جمله این فعالیتها است. در این مجموعه با توجه به نیاز مخاطبان آثار تألیفی سدههای قبل، تصحیح و ترجمه می گردد و در اختیار جامعه فرهنگی قرار می گیرد. از جمله این آثار کتاب نورالعیون می باشد که به تصحیح دکتر بیگ باباپور آغاز گردید. با همکاری این انتشارات با نشر محترم میراث مکتوب به چاپ رسید و در سی و یکمین دوره کتاب سال به عنوان اثر شایسته تقدیر شناخته شد.

کتاب فوق کهن ترین و چنانچه پزشکی به زبان فارسی می باشد که در سده پنجم هجری نگاشته شده است.

در ذیل این مجموعه آثار شایسته برای زمینه در دستور کار قرار گرفته و سرمایه گذاری برای ترجمه و تصحیح آنها آغاز شده است. از جمله این کتب، ترجمه جدیدی از قانون ابن سینا در ۷ مجلد، تصحیح کتاب ذخیره خوارزمشاهی در ۷ جلد، تصحیح کتاب کسیر اعظم در ۴ مجلد می باشد.

همچنین در بخش تاریخ علم، فرهنگ و تمدن دوره اسلامی و با تکیه بر شناساندن آثار فاخر دوره اسلامی به مخاطبان مبادرت به چاپ عکسهای اسمیله (بخشی از این آثار نموده ایم که تاکنون ۳۰ جلد از این کتابها در این مجموعه به چاپ رسیده است.

تذکره های فارسی، احیای متون، جستارهایی در میراث اسلامی، مجموعه های کلاس، مجموعه آثار ابن سینا و نیز میراث عثمانی از دیگر مجموعه هایی است که در این انتشارات در حال آماده سازی و چاپ می باشند.

اما در بخش تولید و چاپ کتاب نکته ای که قابل ذکر است، استفاده مجموعه انتشارات از امکانات بروز چاپ «print on demend» یا چاپ بر اساس نیاز است که از مندهای جدید جهانی می باشد و در دنیا مورد استفاده قرار می گیرد و امکان

چاپ کتاب را در تیراژ پایین و با سرعت بالا فراهم می‌سازد. ما نیز با بهره‌گیری از این امکانات تمامی مراحل تولید کتاب را به صورت کامل در بخش کوچکی با کیفیت بالا انجام می‌دهیم و مشکل هزینه‌های بالای چاپ و گرانی کاغذ را تا حد زیادی حل نموده‌ایم.

ما می‌توانیم تا بتوانیم با کمک و یاری و استعانت خداوند متعال گامی هر چند کوچک در زمینه اعتلای فرهنگ اصیل ایران اسلامی برداریم. در بیان از کلیه همکاران در بخش تألیف و ترجمه، آماده‌سازی، تولید و فروش و همچنین مشتریان محترم که با نظریات خویش ما را یاری می‌نمایند، تشکر و قدردانی می‌نمایم. امید داریم مولفان و مترجمان محترم ما را در پیشبرد اهداف یاری رساند و همکاری و مساعدت بیشتری نمایند.

مدیر انتشارات سفیر اردهال

سیدحسین عابدینی اردهالی

فهرست مطالب

۱۵	پیشگفتار
۲۹	مقدمه
۳۱	نمونه
۳۵	مقاله اول
۳۷	باب اول: بیان طبقات و درجات انسان از انبیای مرسله و
۳۸	زردشت
۳۹	مانی نقاش
۴۱	مزدک
۴۲	به آفرید
۴۳	مقنع
۴۵	باب دوم: در ذکر ملوک اقالیم سبعة و ماکرین مشهوره و
۴۹	باب سیوم: در شرح احوال علما و علوم متفرقه
۵۳	باب چهارم: در عرض اطوار صوفیه و زهاد
۵۵	باب پنجم: در وصف اخلاق طبقات انسان
۵۵	اهالی فارس
۵۶	اهالی چین
۵۹	جماعت ترک
۶۰	اهالی روم
۶۰	ذکر اعراب
۶۱	ذکر هند
۶۹	باب ششم: در تقریر عمر حیوانات

۷۱	باب هفتم: در تعریف خواص و منافع انسان
۷۳	باب هشتم: در حقیقت انسان آبی و یاجوج و مأجوج و نسناس و
۷۴	صفت سد اسکندر
۷۵	نسناس
۷۶	صفت مسوخات
۸۱	مقاله دوم: در منافع و خواص سایر حیوانات
۸۳	قسم اول: در بهایم
۸۳	فیل
۸۷	کرگدن
۸۹	شتر
۹۱	گاو میش
۹۱	اسب
۹۴	اسب وحشی
۹۶	استر
۹۸	خر
۱۰۲	گاو
۱۰۵	گوسفند
۱۰۷	بز
۱۱۰	آهو
۱۱۲	گوزن
۱۱۴	خرگور
۱۱۷	قسم دوم: در سباع
۱۱۷	شیر
۱۲۰	پلنگ
۱۲۲	ببر

۱۲۳	یوز
۱۲۵	گرگ
۱۳۰	کفتار
۱۳۳	خرس
۱۳۵	موس
۱۴۰	خوک
۱۴۲	گاو
۱۵۳	سگ آبی
۱۵۴	رویه
۱۵۷	شغال
۱۵۸	سیاه گوش
۱۵۸	گربه
۱۶۱	خرگوش
۱۶۴	خارپشت
۱۶۶	خنزیر
۱۶۷	سمندر
۱۶۸	دلق
۱۶۹	سمور
۱۶۹	سنجاب
۱۷۰	قاقم
۱۷۰	وشق
۱۷۰	ابن عرس
۱۷۱	حیوانات غریبه
۱۷۱	ثرد

۱۷۶	صناخه
۱۷۷	رخ
۱۷۳	زرافه
۱۷۴	ماریطو عودون
۱۷۴	عاط
۱۷۴	بول
۱۷۵	سکس
۱۷۵	سقنوروس
۱۷۵	افطرنس
۱۷۶	نمس
۱۷۶	نامور
۱۷۷	نیر
۱۷۷	سیار
۱۷۹	قسم سیوم: در طیور
۱۷۹	شتر مرغ
۱۸۳	عقاب
۱۸۵	کوکس
۱۸۷	رخمه
۱۸۷	حواصل
۱۸۸	قوی
۱۸۹	قاز
۱۸۹	همای
۱۹۱	باز
۱۹۳	چرغ
۱۹۴	شاهین

۱۹۴	بحری
۱۹۴	شنقار
۱۹۵	بوم
۱۹۷	غلیواژ
۱۹۸	جاری
۱۹۹	بوتار
۱۹۹	لنگ
۲۰۱	طاووس
۲۰۲	لک لک
۲۰۵	زاغ
۲۰۷	عکه
۲۰۸	طوطی
۲۰۹	مرغ خانگی و خروس
۲۱۳	اردک
۲۱۴	کبک
۲۱۶	تذرو
۲۱۷	دراج
۲۱۷	کبوتر
۲۲۱	برصل
۲۲۲	شفین
۲۲۳	قمری
۲۲۳	فاخته
۲۲۴	موسیجه
۲۲۴	کبوک
۲۲۵	هدهد

۲۲۶		سار
۲۲۷		سمانی
۲۲۸		گنجشک
۲۳۰		بلبل
۲۳۰		قار
۲۳۲		سعد
۲۳۲		کک
۲۳۲		خطاب
۲۳۵		مهر
۲۳۵		عقار
۲۳۶		بوقلمون
۲۳۶		سیدک
۲۳۶		خفاش
۲۳۸		ختو
۲۳۹		قاتل الاقویا
۲۳۹		ققنس
۲۴۱		فریسه
۲۴۱		اخیل
۲۴۲		هرقل
۲۴۲		چکاوک
۲۴۲		صرد
۲۴۳		نافس
۲۴۳		بز پرور
۲۴۴		بومه
۲۴۴		محاوَر

۲۴۴	 قاقسا
۲۴۵	 انفیفوش
۲۴۵	 مرغ نهنگ
۲۴۵	 شعاه مرغ
۲۴۶	 سگسار
۲۴۷	 قلم چهارم: در شرح حشرات ارضی
۲۴۷	 ران
۲۵۷	 سوسما
۲۵۹	 سنگ پشت
۲۶۱	 عقرب
۲۶۴	 سام ابرص
۲۶۵	 سقنقور
۲۶۶	 ورل
۲۶۶	 سمکه صیدا
۲۶۷	 ماهی رویان
۲۶۷	 حربا
۲۶۷	 حرذون
۲۶۸	 عظایه
۲۶۸	 موش
۲۷۲	 یربوع
۲۷۳	 کورموش
۲۷۳	 نحل
۲۷۶	 زنبور
۲۷۸	 مگس
۲۸۱	 پشه و بعوضه

۲۸۳	 ملخ
۲۸۵	 جرد
۲۸۶	 جعل
۲۸۶	 عنكبوت
۲۸۷	 نسا
۲۸۹	 حیدر ارض
۲۸۹	 و
۲۹۱	 ارضه
۲۹۲	 ذراریح
۲۹۳	 مورچه
۲۹۷	 زلو
۲۹۸	 فراش
۲۹۹	 کنه
۲۹۹	 فسافس
۳۰۰	 کک
۳۰۱	 شپش و شیشه
۳۰۲	 بقره بنی اسرائیل
۳۰۳	 کرم
۳۰۴	 دخال
۳۰۵	 قسم پنجم: در حیوانات بحری و مائی
۳۰۸	 تنین
۳۰۹	 ماهی وال
۳۱۰	 ماهی فاطوس
۳۱۰	 جری
۳۱۱	 سمرنداس

۳۱۱	کوسج
۳۱۲	انگلیس
۳۱۲	جریت
۳۱۲	ایلامی
۳۱۲	بیت الماء
۳۱۳	دالین
۳۱۳	رامم
۳۱۴	عنبر
۳۱۴	قوقی
۳۱۴	مناره
۳۱۵	منشار
۳۱۵	نهنگ
۳۱۷	دلهاف
۳۱۷	سیراس
۳۱۸	شیخ الیهودی
۳۱۸	سرطان
۳۲۰	قطرب
۳۲۰	معراج
۳۲۰	خوک بحری
۳۲۰	اسطوس
۳۲۱	بلبل
۳۲۱	اقیابوس
۳۲۱	صدف
۳۲۵	فهرستها
۳۴۹	کشف الایات

www.ketab.ir

بسم الله الرحمن الرحيم
زاد الله غفرته و لوالديه و ارحمهما كما ربياني صغيرا

پیش گفتار

یکی از کتب ارزنده‌ای که در ایران شناسی در عصر صفوی نوشته شده و از منابع مهم تاریخ علم است همین کتاب خواص الحیوان است نوشته علی بن عبدالواسع کامی لاهیجی مقتول در ۱۰۳۹ ه.ق. این کتاب در دو مقاله نگاشته شده: مقاله اول در بیان انسان و ملوک اقالیم سبعة و اما که سبعة و شرح احوال علما و مقامات زهاد و صوفیه.

مقاله دوم در بیان خواص و اخلاق و منافع و مضار سایر حیوانات.

یادداشت مرحوم حسینعلی باستانی راد:

مرحوم حسینعلی باستانی راد در آغاز نسخه خطی خواص الحیوان یادداشتی مرقوم فرموده‌اند که عیناً برای اطلاع خوانندگان محترم آورده می‌شود:
«نسخه نفیس و بی نظیر خواص الحیوان تألیف علی کامی و به خط مؤلف با بیست و چند تصویر سیاه قلم صورت حیوانات کار استاد.

این نسخه نفیس و جواهر ثمین و بی‌مانند را یکی از فضایل عهد صفوی موسوم به علی و متخلص به کامی جهت عبدالله خان وزیر گیلان تصنیف و هم به خط خود تحریر نموده. و به طوری که خود در مقدمه می‌گوید: از کتب عدیده استخراج و تدوین نموده. علاوه بر قسمت فنی و مخصوص خود که شامل زبده عقاید حکما و اطراف نوار حکایات و عجائب خواص حیوانات می‌باشد از جهت لفظ و انشا نیز بسیار سلیس و شیرین و فاضلانه است.

کامی که یکی از بزرگ‌ترین تذکره‌ها و منابع به دست نیست^۱ و به وسیله این نسخه به وجود او آگاهی می‌یابیم در شعر و انشا نیز صاحب اثر می‌باشد. چنانچه در مکتوبی که صفحه ۱۷۹ عنوان «اب آصف جاهی» - که ظاهراً همین وزیر گیلان باشد - نوشته از همقطاران بی‌پایه بی‌مایه خود شکوه و شکایت نموده و مجلس آزمایشی را درخواست می‌نماید که در آنجا همه در معرض امتحان و يعرف او یهان درآمده و میزان فضائل و پایه دانش هر کس معلوم آید. اشعاری از کامی در ضمن مطالب دیده می‌شود.

تاریخ تألیف و تحریر کتاب به طور صریح مبین نیست و در پایان صفحه ۳۲۲ فقط اشاره مختصری است که کاتب آن را که خود کامی است، می‌رساند تحت عنوان «محرره مؤلفه». ولی در صفحه ۹۹ مطالبی را عنوان نموده که در ۱۰۳۳ زمان سلطنت شاه عباس اول کتاب در دست تألیف بوده و او آن تألیف کتاب را در همان سنوات معین می‌نماید.

از یادداشتها و خطوطی که در پشت صفحه اول است بر می‌آید که کتاب جزء خزانه صفویه بوده و در گوشه بالای پشت صفحه اول جمله «تحویل خزاچه» و سپس در سنوات ۱۱۰۵ و ۱۱۱۵ و ۱۱۲۷ داخل در عرض شده و سجع مهر اولی اسم سلیمان

۱. البته یک کامی دیگر هم در عصر صفوی بوده که دیوانی داشته و در ذریعه هم معرفی شده اما با این کامی فرق می‌کند.

و در دومی محمود خوانده می‌شود و مهر کوچک عبدالله وزیر گیلان که کتاب به نام او تصنیف و تقدیم شده در صدر صفحه است.

برای یافتن شرح حال و ترجمه زندگانی کامی به بیشتر تذکره‌های موجود مراجعه شد. صع‌الاسف نتیجه‌ای حاصل نشد و بسی مورد تعجب بود که چنین فاضلی گمنام و اشهره‌ای از او در هیچ مقام نشده باشد تا این که روزی در اثنای مطالعه «تاریخ گیلان» سیف عبدالفتاح فومنی که در زمان صفویه تصنیف شده به نام و قسمتی از شرح حال و کنسنت قتل کامی برخوردیم و بهتر آن دیدم که آن قسمت را بعینه در این مقدمه نقل نمایم. گرچه نسخه به قدری مغلوط و سقیم بود که خواننده را به ستوه می‌آورد. مقدمه برای ایضاح کتاب این نکته باید گفته شود:

در اوایل سنه ۱۰۳۹ در گیلان طغیان آشوبهائی بروز کرد و روز بروز دامنه آن گسترده و هر روز در گوشه‌هائی از آن آتش زده می‌کشید من جمله کالنجار سلطان پسر جمشید خان که خود را «عادل‌شاه» نامید در لاهیجان و آن حوالی با اجامره و اوباشی چند گرد هم آمده دست به تاراج و یغیاء می‌آورد و آنچه توانستند غارت کردند و حتی ابریشمهای دولتی را که سال پیش شاه از ایران کبیر به خالصه خود خریداری نموده بود چپاول کردند.

خلاصه صاحب تاریخ گیلان چنین می‌گوید:

گفتار در بیان نهضت عادل‌شاه به جانب لاهیجان و کشته شدن ملا علی کامی به چندین گونه محنت و ناکامی:

چون عادل‌شاه به روشی که گفته شد روز چهارشنبه غره شهر فیض رسان رمضان المبارک از رشت به فومن رفته بود پیر محمود پیر بازاری و ملا حسن خطیب رشتی و چند نفر از لئام و رؤسای اشرار را در رشت نگاه داشته در پنج‌شنبه دوم شهر مذکور به اتفاق عنایت خان و سرداران چپک و شیخ ابراهیم کوچصفهانی از رود

قزل اوزن عبور و به معیت کیا فریدون چپک که او نیز از اشرار بود و به موکب عادل شاه پیوسته روانه لاهیجان شدند و چون به رفیعۀ غزنوی رسیدند ارباب و اعیان و مشایخ لاهیجان از ترس جان به استقبال آمدند. و چون ملا علی کامی از مردم معتبر لاهیجان بود و پسر ملا عبدالواسع منشی و برادر ملا علی کامی حکیم صاحب این ریاضی

موسی ام و راضی به تجلی نشوم مجنونم و خوش به وصل لیلی نشوم و آنی اوست دانمند و حکیم بوده و پیش حکام و سلاطین معزتر و محترم اوقات می گذرانیدند. مراد بگ در مقام تربیت و رعایت او در زمان وزارت خویش برآمد و بعد از خرابی میرهاد بگ، میرمراد کلانتر، مشارالیه را نایب مناب خود کرده مهمات بیه پس را به او وواله کرده بود و ملاعلی کامی نیز از روی وقوف و کاردانی، مهمات مرجوعه را به تعلیل می رسانید و بنا بر اهلیت و نجابت تألیف قلوب خاص و عام می نمود، و در مبداء فتور آن مرزا عبدالله قزوینی وزیر (همان است که کامی این کتاب را به نام او تألیف کرده و میرمراد روانه قزوین می شدند ملاعلی مذکور را طلبیده و مبالغه نمودند که شما نیز همدراستاید. از ساده لوحی و نادانی که هنگام نزول قضا بنی آدم را از آن گریز نیست جواب آن مرد جوابه به ایشان می دهد که من به «لیل» می روم که در آنجا آشنا و حامی دارم. لیلی است در طالشستان لاهیجان، محکم و مضبوط که راههای ناهموار و شوارع مستقیم المسالک و طرق دشوار دارد و در زمان حکم لاهیجان، زندان جای ایشان بود و بر سرش را غضب می کردند و یا در قتل او تأملی داشتند بدان صوب می فرستادند و سرکشان آنجا همه بی رحم و سفاک بودند. در این ولا میرفرخ نامی در آنجا بود و در عالم بی رحمی و سفاکی بی شبیه و نظیر بود. ملا علی مزبور در ایام نیابت، ریش سفیدی آن قریه را به او داده و به انواع احسان و اصطناع او را نوازش فرموده انعامها نسبت به او به عمل آورده بود. به اعتقاد نیکی فرخ مزبور را طلبیده به او می گوید که من در این فتور

همراه وزیر و کلانتر بیرون نرفتم به اعتماد شما که مرا با اهل و عیال و اموال محافظت کنی. میرفرخ مذکور در این باب پیمان را به ایمان مؤکد ساخته وعده‌های نیکو می‌دهد و ملاعلی کامی در این اوقات اسباب و اموال خود را بدان صوب فرستاده روز جمعه سیم رمضان المبارک که عادل‌شاه از آب سفیدرود گذشته متوجه لاهیجان شده بود ملاعلی مذکور به اتفاق ملا عبدالسمیع برادر زاده خود و سه نفر نوکر از لاهیجان سوار شده متوجه لیل می‌شود و بعد از قطع مسافتات بعیده به قریه لیل می‌رسند، و میرفرخ مذکور از آمدن ایشان آگاهی یافته به رفاقت جمعی از اقوام به استقبال می‌چند ملاعلی و ملاعبدالواسع را قریب به منزل خود دیده در میان جنگل هر دو را از چاه افتاد آورده و پرده بی‌شرمی و بی‌آزمی در ناصیه خود کشیده به قتل او مبادرت نمود و میر کثرت زاری و بی‌قراری ملا عبدالواسع ترحم ننموده سر ملاعلی را از بدن جدا کرده و دست ملا عبدالواسع و ملازمان را بسته روانه لاهیجان شدند و روز دوشنبه عادل‌شاه وارد تنکابن می‌شد میرفرخ، سر ملا علی را از برای عادل‌شاه آورد. و ملاعبدالواسع را به شفاعت عنایت خان خلاص نموده و میرفرخ مذکور، اقوام او را در ازا و برای این عمل نوکر کرده تعهدات فرمودند (تمام شد عبارت تاریخ گیلان عبدالفتاح و منیل)

خلاصه از این مطالب بر می‌آید که علی کامی که مردی فاضل و ادیب و به اخلاق حسنه متصف و از معتبرین لاهیجان بوده به این وضع فجیع و بی‌دست کسی که پروده وی و موهر مهرانیهای بی‌شمار او قرار گرفته و کومکهای بی‌شمار بوده به مضمون کلام مولی‌الانام: اتق من شر من احسن الیه به قتل رسید. و این همین واقعه سبب شد که بعد از طی آن ایام شورش و بلوا نام کامی ناکام در پرده خفا و استتار مانده به دست فراموشی سپرده آید.

و میرزا عبدالله قزوینی وزیر همان کسی است که کامی این کتاب را به قام او تألیف و تقدیم نموده.

اینک این بنده ناچیز بسی خوشوقت و مسرورم که توانستم یکی از فضایل نامی ایران را که از تصادف ایام، نام او در ورطه گمنامی و فراموشی فرو افتاده بود بدین وسیله در معرض نظر دانشمندان ادب دوست قرار داده و امیدوار چنانم که باز معلومات بیشتری در این باب تحصیل و بر این مقدمه بیفزاییم. و ما توفیقی الا بالله.

صبح روز آدینه یکم دی ماه ۱۳۲۴ هجری شمسی

حسینعلی یاستانی راد

راید خواص الحیوان:

خواص الحیوان نامی لاهیجی منبع مهمی برای رشته های جانورشناسی و جامعه شناسی است. چنانچه مؤرد آن اشاره می کنم:

۱- مؤلف چون گیلانی و هیجانی است اطلاعات ارزنده ای از جانوران بومی آن منطقه به خواننده منتقل می کند.

۲- مؤلف مبنای ترتیب کتاب را به اساس القبائی بلکه بر بزرگی و کوچکی جنه حیوانات قرار داده. البته استثنائاتی هم دیده می شود مثلاً پس از گنجشک و خفاش، «ختو» را آورده و نوشته: مرغی است عظیم الجنه و یبع الجناحین (ص ۲۴۰ کتاب حاضر).

۳- و جمعی را که مانند ابنای زمان استحکام در توبه و عهد ایشان نباشد نسبت به دارکوب کنند (ص ۲۴۳ کتاب حاضر).

۴- نافس مرغی است که به زبان گیلانی آن را «ککائی» گویند (ص ۲۴۳ کتاب حاضر).

۵- از جمله در گیلان زیاده از صد قسم مرغ بزرگ و کوچک است (ص ۲۴۶ کتاب حاضر).

۶- مار افعی را انواع و اقسام زیاده از حد و حصر است و اجناس آن در ضرر مانند ابنای عصر (ص ۲۴۱ کتاب حاضر).

۷- و نوعی از مار هست که در گیلان بسیار است و به زبان گیلانی آن را «لف» خوانند (ص ۲۵۱ کتاب حاضر).

۸- و نوعی از مار در گیلان می باشد سراپا سرخ خوش رنگ که اذیتی به کسی نرساند و اکثر در خانه ها و انبارهای برنج و شلتوک و تلیوارها که کرم ابریشم نگاه می دارند و موش و ابن عرس - که شکل گویند - گیرد و مردم گیلان آن را مبارک دانند و نکشند. (ص ۲۵۲ کتاب حاضر).

۹- جانی که عقرب حلیار باشد شب به پرواز آمده در جانی که چراغ و جمعیت باشد فریاد و اهالی آنجا را به لازمه خود محظوظ سازد! اهالی این زمانه نیز همین خصلت دارند که هر جا جمعیتی و زمزمه ای باشد می خواهند که عیش آنها را منغص گردانند و لازمه ذات خود را به عمل آورند (ص ۲۶۳ کتاب حاضر).

۱۰- و ماری می شنید که از روی علو و غلو مار دیگر را بخورد، در این صورت سمیتش دو مرتبه می شود و این عمل را شیخ نظامی - رحمه الله - تشبیه به مشورت زنی با زن دیگر کرده (کتاب حاضر، ص ۲۴۹).

۱۱- و رل نوعی است از سوسله که به زبان گیلانی آن را «چچار» گویند (کتاب حاضر، ص ۲۶۶).

۱۲- و هیچ جانوی از زنبور زیان رسان تر نیست چرا که زنبوری که به وزن ربع دانگی نباشد در روزی اگر میسرش باشد بیست گرم از کرم را حلا و خورد و به زیان آورد (کتاب حاضر، ص ۲۷۶).

۱۳- شخصی که به شکل خوک برآمده مردی بود بخیل و دیوانه و نان به کسی ندادی و اهالی خانه از کسی در بغ نداشتی. آیا حکمت الهی در این است که جمعی کثیر در این جزو زمان به این دو شیوه مرضیه آراسته اند و بر هم را کیب و نهاد خود مانده؟! امید که حق تعالی ایشان را بر همان جبلت که زبون تر از پایه مسخ شدن است بدارد و مسوخات را از شر تشابه ایشان نگاه دارد (ص ۷۸ کتاب حاضر).

۱۴- و در سال ۱۰۳۳ هجری فر مانفرمای هند، خری با دیگر تحایف به درگاه شاه عباس فرستاد (ص ۹۸ کتاب حاضر).

- ۱۵- و زبون ترین گوشتها گوشت بز است (کتاب حاضر، ص ۱۰۸).
- ۱۶- و گرگ در وقت جوع که صید نیابد بر ممر باد نشسته دهان باز کند و باد را به حلق فرو برد و اطفای حرارت جوع نماید. ای کاش انسان نیز به نسیمی قناعت می توانست تا برای این دو روزه حیات، منت لثیمی چند نمی کشید و روی کریمه ایان نمی دید (کتاب حاضر، ص ۱۲۷).
- ۱۷- حکما نوشته اند و شهرت نیز دارد که زاغ، نر مادگی نکند و کسی ندیده. و گویند زاغ بر آن نر دهان ماده کند و جفت شدن ایشان همین است. اما کاتب در این چند کلمه به مذاق جمعی اعزه در شهر سیر می کرد. چون به حوالی منزل یکی از بزرگان غریب ساکن این شهر رسید بر بالای درختی که در سرای آن مرد بزرگ بود دید که زاغ نر به به طریق سایر طیور بر بالای زاغ ماده نشسته به کار خیر اشتغال دارد. گفتم: سبحان الله! حکما در این باب وقوعی نداشته. بعضی از ظرفا که همراه بودند فرمودند که سر آینه خلعت خصلت و عادت اهالی این منزل خواهد بود که در طیور مأیوس از این رسم اعمال اثر کرده و الا قول حکما مبرا از شائبه کذب و ریا است (کتاب حاضر، ص ۱۰۵).
- ۱۸- گوشت تذرو بهترین گوشت های طیور است (کتاب حاضر، ص ۲۱۶).
- ۱۹- ابوعلی سینا نوشته است که گوشت دراج افضل لحوم است (کتاب حاضر، ص ۲۱۷).
- ۲۰- در تاریخ ستین و تسع مائه (۹۶۰) در لاهجان گیلان در مکتب بالانس و الامان- نادره نتیجه چرخ بوقلمون، استاد زیتون غچکی روزی در باران به غنمات اعجاز سمات به ضیافت طیور پرداخته سازی می قواخته. بلبل از شاخ درخت به زیر آمده بر گوشه غچکش نشسته بود و اظهار وجد و حال می نمود (کتاب حاضر، ص ۲۳۰).
- ۲۱- جرد جانوری است شبیه ملخ و به زبان گیلانیان آن را «انگورپز» می گویند زیرا که در فصل پختن انگور ظاهر می شود (کتاب حاضر، ص ۲۸۵).
- ۲۲- و خنفسا در گیلان از جاهای نمناک تولد کند (همین کتاب، ص ۲۸۷).

۲۳- جعل در رنگ تعلق اهل دنیا است بر زخارف بی‌بقا، و چنان که این جماعت کردن را استماع معقولات و صحبت علما سم قاتل است جعل را نیز استشمام رایحه گل و بوی مشک و عنبر مهلک است (همین کتاب، ص ۲۸۶).

۲۴- اول کرمکی که به عربی آن را دغموص و به زبان گیلانی «سریاح» گویند وجود گیرد (کتاب حاضر، ص ۲۸۹).

۲۵- مرغی از وزغ سبز رنگ کوچک می‌باشد که بر سر عمارات و درختها مقام می‌نماید و هرگاه به نغمه و الحان درآید مردم گیلان از آن استدلال رسیدن باران می‌کنند (کتاب حاضر، ص ۲۹۰).

۲۶- فسافس به بوی است سیاه بدبو که آن را به زبان گیلانیان «ساس» خوانند (همین کتاب، ص ۳۱۹).

۲۷- و ساس در دارالمرر را که خانه‌های دهاقین می‌باشد (همین کتاب، ص ۲۹۹).

۲۸- حکیم جالینوس نوشته «تحریر کک» در گوش راست افتد باید که خایه چپ را گرفته بفشارند، و اگر در گوش چپ افتد خایه راست را که کک برون آید. و به خاطر شریفش نرسیده که اگر کک در گوش زبان افتد علاج آن چیست (همین کتاب، ص ۳۰۱).

۲۹- از جمله در دریا و آبگیرهای گیلان از جنس ماهی چندین قسم است (همین کتاب، ص ۳۲۲).

۳۰- اهالی تجربه چنین یافته‌اند که غول را رغبت بسیار به زبان است. نابار آن در رهگذار آن، زنی خوش شکل را به زیور آراسته می‌نشانند و پستانهای او را نمایان می‌سازند. غول فریب خورده شروع در لیسیدن پستان زن کند و از غایت ذوق و لذت مست و بیخود شده افتد چنانچه اصلاً هوش با او نماند. در این وقت صیادان در رسیده دست و پایش را بسته به قتل آورند. اگر این قضیه وقوعی داشته باشد جهت

رفع تشابه غول، ترك رغبت زنان اولی است اما شاهد بازان اگر وجه افراط لذت سازند اصرار از ایشان است (كتاب حاضر، ص ۱۷۵).

۳۱- اصحاب غیرت و ارباب سیرت زمان ما که کلاه قیادت و برص دیانت بر سر و رویشان مبارک باد بعد از آن که تکرار زتای حرم محترم خود را به شهود عدول، تازی و مخصص کردند حلم و متانت و رحم و مروت ورزیده حریف را مخلع و سلب ساخته رخت و اسباب سیر و سفر صی دهند و خاتون را جا بر چشم و سر می دهند. اله این پدر کیدیان حریف پرور به قربان آن لك لك بروند و هرگز از این منصب جلیل عزول نشوند! (ص ۲۰۳ همین كتاب).

۳۲- اهواز ممكن بوده كه از كثرت عقرب بالكل خراب شده (ص ۲۶۴ همین كتاب).

۳۳- و خار پشت كوس بدترین جانورات است ظاهراً و باطناً (ص ۱۶۶ همین كتاب).

۳۴- و خرگوش دریائی بدترین سمم قتاله است. (ص ۱۶۲ همین كتاب).

۳۵- نمس را به زبان گیلانی «سپك» گویند (ص ۱۷۶ همین كتاب).

۳۶- از جمله در گیلان از جنس و شیه به اردك چند مرغ است. از آن جمله مرکائی، وختكا، و كجلس مرکائی، و سیاه پا، و فیواش، و خرختك، و چیر. و بیرون از اینها بسیار دیگر هست كه اهالی شهر اسامی آنها را نمی دانند و روئانی ساكنان دریاكنار و صیادان بر كه ها و آبگیرها داند تمامی از جنس مرغابی است (ص ۱۱۳ همین كتاب).

منابع خواص الحيوان:

مؤلف در تألیف این كتاب از آثار زیادی استفاده کرده كه به واسطه نام تمام آنها را ذكر کرده. این منابع و افراد عبارتند از:

عجائب المخلوقات، روضة الصفا، خاتمه روضة الصفا، اخبار البلدان، ابن اثیر، ارسطو، ممالك و مسالك، خواص الحيوان، جاحظ، ابوعلی سینا، منافع الحيوان، جالیتوس، دیسقوریوس، ابوریحان بیرونی، ذیمقراطیس، نظامی عروضی.

مؤلف در این کتاب از اصطلاحات خاصی استفاده کرده مانند: در رنگ به معنی مثل و مانند، بازی خورده به معنی گول خورده و فریب خورده، آبهاستان به معنی برکه.

نسخه‌اساسی تصحیح:

فهرستهای موجود از این کتاب فقط یک نسخه نشان می‌دهند. این نسخه به خط مؤلف است چون در صفحه آخر آن نوشته شده: «محرره مؤلفه عفی عنه». نسخه به خط نسخایق در ۱۴۲ برگ ۱۵ سطری است. بیست و چهار تصویر سیاه قلم از حیوانات را هم دارد.

این نسخه خطی منقول است به کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران که به شماره ۲۳۸۷ در آن کتابخانه نگهداری می‌شود.

پیدا کردن و تصحیح این کتاب را وظیفه خودم دانستم که به نحو احسن به انجام رساندم. اکنون این کتاب را به لایه‌جانیان عزیز دارم که بنای یادبودی به افتخار این همشهری دانشمند خود و به پاس بزرگی به تاریخ علم کرده بیا دارند و همچون آرامگاه شیخ زاهد گیلانی، کتاب السلطنه به افتخارات شهر خود بیفزایند. خدا را شاکرم که سلامت و فراغت به من ارزانی داشت تا بتوانم یکی دیگر از آثار هموطنان ایرانیم - این بار لایه‌جانی - را تقدیم این علم کنم. طبق معمول همیشه از همسر عزیزم سرکار بانو شهرزاد سپاهیان ممنونم که مایه آرام برایم ایجاد کرد تا بتوانم این خدمت را تقدیم جامعه کنم. برای وجود شهر سلامت آرزو می‌کنم. از دوست عزیز دانشمند جناب آقای دکتر یوسف بیگ بابا پور که معرف این کتاب به ناشر بودند، و از جناب آقای سید حسین عابدینی مدیر محترم نشر سفیر اردبیل، و از سرکار خانم خسروی که حرفچینی زیبای این کتاب، نتیجه زحمت ایشان است، و از سرکار خانم منیژه فاتحی که نظارت عالی بر این کار داشتند و سایر همکارانشان سپاسگزارم.

میرهاشم محدث

فیروز کوه. سوم دی‌ماه ۱۳۹۲

